

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/91131>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

STATEN-GENERAAL

15 april — 15 juli 1997

Bert Bomert en Jan-Willem Brouwer*

Voormalig Joegoslavië

Zoals viel te verwachten, is het dossier-Srebrenica nog steeds niet gesloten. Mede naar aanleiding van nieuwe publicaties werd de minister van Defensie, Voorhoeve, andermaal door de Kamer ter verantwoording geroepen. De Amerikaanse journalist Rohde publiceerde een nauwgezette reconstructie van de val van Srebrenica, waarbij hij zich onder meer beriep op informatie van Nederlandse officieren. Een van hen was luitenant Van Duijn, die naar aanleiding van Rohde's boek ook voor de Nederlandse televisie werd geïnterviewd. Na de val van de enclave had Van Duijn de *operations room* van zijn bataljon verzocht om een escorte van de bussen die de moslim-mannen afvoerden, omdat hij vreesde voor hun leven. Dit verzoek werd echter niet gehonoreerd. In het inmiddels beruchte *debriefing*-rapport is deze getuigenis niet terug te vinden. Ook zou hem door Defensie zijn ontraden met deze informatie in de openbaarheid te treden.

In uitgebreide antwoorden op Kamervragen van Hoekema (D66) en Valk (PvdA) ontkende Voorhoeve dat de waarschuwing van Van Duijn bewust was verzwegen. De strekking van zijn bevindingen was wel degelijk in het *debriefing*-rapport terug te vinden. Zijn verzoek om een escorte bleef in het rapport weliswaar onvermeld, maar daaraan lag geen kwade opzet ten grondslag. In de mondelinge *debriefing* had de luitenant wel gesproken over zijn verzoek om een escorte, maar in de schriftelijke, door

* De rubriek *Staten-Generaal* signaleert aspecten van defensie- en veiligheidsbeleid, voorzover terug te vinden in Kamerstukken. Incidenteel wordt melding gemaakt van berichten in de media inzake discussies in en rond het parlement. Dr H.W. Bomert en drs J.W.L. Brouwer zijn verbonden aan respectievelijk het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken en het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de KU Nijmegen.

Van Duijn geaccordeerde weergave van het gesprek, werd van deze specifieke kwestie geen melding gemaakt. Om die reden kwam het ook niet in het uiteindelijke *debriefing*-rapport terecht. En van een spreekverbod was in het geheel geen sprake.¹

Nederlandse bijdrage aan SFOR

De Nederlandse militaire presentie in Bosnië-Herzegovina zal rond de gemeenteraadsverkiezingen aldaar (13-14 september 1997) tijdelijk worden uitgebreid. In overleg met de bondgenoten is besloten vanaf eind augustus een versterkte compagnie Mariniers, aangevuld met twee ploegen van het Korps commandotroepen, een team van de explosievenopruimingsdienst en drie lichte helikopters (in totaal ongeveer 250 man) voor een periode van zes weken uit te zenden.² In de Tweede Kamer kon dit besluit op grote instemming rekenen.

Een deel van de Tweede Kamer, in het bijzonder de PvdA en D66, wenst overigens dat Nederland zich nu al uitspreekt voor een verlenging van het mandaat van SFOR, dat medio 1998 afloopt. De fracties van VVD, CDA en GroenLinks vinden het daarvoor echter nog te vroeg. Voor de VVD kan continuering van de Nederlandse militaire bijdrage alleen ter sprake komen als ook de Verenigde Staten hun troepen in Bosnië-Herzegovina handhaven.

Tijdens de NAVO-bijeenkomst van eind mei in het Portugese Sintra heeft de Nederlandse regering zich desondanks al voor een verlenging van het SFOR-mandaat uitgesproken, temeer daar van een beëindiging het verkeerde signaal zou kunnen uitgaan. Het wederopbouwproces verloopt nog traag en alleen al het feit dat over een mogelijke beëindiging wordt gesproken is schadelijk, aldus minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo, omdat het de partijen de kans zou geven zich voor te bereiden op een hervatting van de vijandelijkheden.³

Uitbreiding NAVO

Aan de vooravond van de NAVO-topconferentie in Madrid begin juli werd de discussie over de uitbreiding van het Atlantisch bondgenootschap voortgezet. Drie landen waren vrijwel zeker van toetreding: Polen, Hongarije en Tsjechië. Twee andere landen maakten een kans: Roemenië, waarvoor vooral Frankrijk zich sterk maakte, en Slovenië, dat door Italië werd gesteund. Op de topconferentie zou de beslissing vallen, in wat men spottend noemde 'de nacht van de Oscars'. De Verenigde Staten hadden hun keuze reeds duidelijk gemaakt. Washington wilde de uitbreiding in

eerste instantie beperken tot de eerste drie.

De Nederlandse regering was voor toetreding van die drie, maar hield zich op de vlakte over Roemenië en Slovenië. De ministers Van Mierlo en Voorhoeve schreven aan de Kamer: "Een open opstelling past in het karakter van de besluitvorming in een consensusorganisatie als de NAVO." Pas begin juli zou het kabinet zijn standpunt bepalen.⁴ Van de discussie over deze brief in de Tweede-Kamercommissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie op 25 juni werd het kabinet niet veel wijzer. De grote partijen hadden elk een andere opvatting. De PvdA koos voor vijf landen, omdat er nauwelijks onderscheid te maken was tussen de kandidaten; het CDA voor drie, omdat reeds een kleine uitbreiding een groot beroep zou doen op de capaciteiten; D66 opteerde voor een tussenweg: voorlopig beperken tot drie, maar al in 1999 bekend maken wie in tweede groep lid mag worden. De VVD ten slotte hield zich na het verloren debat in maart op de vlakte, maar bleef tegen uitbreiding. Uiteindelijk gaven ook de liberalen hun steun aan de regering in haar onderhandelingen met de NAVO.⁵

Materieel

Ter vervanging van twee geleide-wapenfregatten van de Tromp-klasse en van twee Standaardfregatten schaft de marine vier luchtverdedigings- en commandofregatten van De Zeven Provinciën-klasse aan. Het behelst hier een investering van ruim drie miljard gulden. De schepen zullen worden gebouwd bij de Koninklijke Schelde Groep, terwijl Hollandse Signaalapparaten belangrijke onderdelen zal ontwikkelen en leveren ten behoeve van het sensor-, wapen- en commando-systeem (SEWACO-systeem). Voorzien is dat met de bouw van het eerste schip in 1998 kan worden begonnen, zodat dit in 2002 in vaart kan worden genomen. De overige drie schepen worden telkens een jaar later opgeleverd.⁶

Uitplaatsing van de Luchtmobiele Brigade

Op verzoek van de Tweede Kamer heeft het ministerie van Defensie het bureau Haskoning onderzoek laten verrichten naar de economische effecten van een verplaatsing van de Luchtmobiele Brigade van het midden van het land naar Oost-Groningen. Aan de bijna unaniem aanvaarde Tweede-Kamermotie die indertijd om dit onderzoek vroeg,⁷ lagen twee overwegingen ten grondslag: enerzijds zou uitplaatsing van de Luchtmobiele Brigade de natuur op de Veluwe kunnen ontzien en het probleem van de geluidsoverlast rond de helikopterbasis Soesterberg

kunnen oplossen, anderzijds zou verplaatsing naar Oost-Groningen kunnen resulteren in een versterkte economische groei in deze regio, in het bijzonder in een toename van de werkgelegenheid.

De kosten verbonden aan de uitplaatsing van de Luchtmobiele Brigade worden door de onderzoekers op ruim een miljard gulden geraamd. Tegenover het aantal nieuwe arbeidsplaatsen in Oost-Groningen — geschat op 2.100 — staat een banenverlies in Gelderland en rond Soesterberg van ruim 2.600, met andere woorden: een netto-verlies aan werkgelegenheid. De onderzoekers oordelen niettemin positief over een mogelijke verhuizing, omdat de economische spankracht in Midden-Nederland als groter wordt ingeschat. Een tussenoplossing behoort ook nog tot de mogelijkheden. In dat scenario zou de helikopterbasis in Soesterberg blijven, en op de Oost-Groningse landbouwgronden een oefenterrein worden aangelegd, inclusief een kazernes en een zogenoemde helikopteropstapplaats. Deze optie zou goedkoper uitvallen, maar ook minder arbeidsplaatsen in het noorden opleveren.

Hoewel de meerderheid van de Tweede Kamer in beginsel voor verplaatsing van de Luchtmobiele Brigade is en ook al haar gedachten heeft laten gaan over een mogelijke financiering (bijdrage van alle Departementen, aangevuld met gelden uit Europese ontwikkelingsfondsen), besloot het kabinet begin juli van verplaatsing af te zien. Naar het oordeel van het kabinet wegen de hoge kosten onvoldoende op tegen de winst op het gebied van natuurbeheer in Gelderland en werkgelegenheid in Groningen. De PvdA en VVD hebben al laten weten niet zonder meer met dit kabinetsbesluit te zullen instemmen. Van den Doel (VVD) erkende dat de huidige begroting weliswaar niet voldoende ruimte voor een verplaatsing biedt, maar kondigde aan dat het onderwerp bij de volgende kabinetsformatie zeker aan bod zal komen. En de PvdA'er Middel voorspelde een "stevig debat" voor na het reces. "Dan zullen we nog wel eens zien wie in dit land beslist: het kabinet of het parlement."⁸

De Kamer mag zich dan nog niet bij het besluit hebben neergelegd, Defensie gaat er vooralsnog van uit dat ook in de nabije toekomst de helikopterbasis in Soesterberg zal zijn gesitueerd. Teneinde de geluids-overlast voor de bewoners rond Soesterberg 'acceptabel' te houden, wordt het geluidsisolatieprogramma voortgezet.⁹ Bovendien zal een eenheid van negen Alouette-III helikopters, die in de loop van 2000 worden afgestoten en nu nog op de basis Gilze-Rijen zijn gestationeerd, medio 1997 ook naar Soesterberg worden overgebracht.¹⁰

Wapenexport

In 1996 exporteerde Nederland voor bijna een miljard gulden aan militair materieel. Zoals gebruikelijk, werd in de officiële stukken slechts melding gemaakt van de totaalbedragen: f466 miljoen aan export naar NAVO-landen (exclusief België en Luxemburg) en f456 miljoen naar de rest van de wereld.¹¹ In vertrouwelijk overleg werd de Kamer wel ingelicht over nadere details. Vanuit de Kamer kwam andermaal kritiek op deze gang van zaken; zij wenst de export van wapensystemen, indien nodig, ook in het openbaar aan de orde te kunnen stellen. Van Mierlo verklaarde echter deze wens van de Kamer niet te zullen honoreren. Enerzijds omdat publicatie van de gedetailleerde informatie zou neerkomen op openbaarmaking van geheime bedrijfsgegevens en Nederlandse wapenfabrikanten dan naar de rechter zullen lopen, anderzijds omdat dan het risico zou bestaan dat het buitenland de Nederlandse wapenmarkt zou mijden.

Zoals wel vaker gebeurt met 'geheime' informatie, lag deze al snel op straat. In de pers verscheen een overzicht waaruit bleek dat Zuid-Korea in 1996 de grootste niet-NAVO afnemer van wapentuig was (160 miljoen), gevolgd door India (107 miljoen), Thailand (31 miljoen), Zweden (29 miljoen) en Botswana (22 miljoen).¹² Taiwan stond op de zesde plaats. Dit land had in 1996 voor ruim twintig miljoen gulden militair materieel in Nederland gekocht, hoewel dit volgens Buitenlandse Zaken "in principe verboden" is. Ook China kwam op de lijst voor, met ruim vier miljoen gulden, terwijl voor dat land sinds 1989 een wapenembargo van kracht is. In de Tweede Kamer meldde minister Van Mierlo echter dat het verlenen van vergunningen voor export naar landen als Taiwan en China niet strijdig is met het restrictief wapenexportbeleid dat Nederland hanteert, omdat het slechts zou gaan om "componenten en deelsystemen", wat betreft voor China om "onderdelen voor optische apparatuur".¹³ Hoewel nog steeds ontevreden over de grote mate van vertrouwelijkheid waaraan het Nederlandse wapenexportbeleid is onderworpen, legde een meerderheid van de Kamer zich bij de mondelinge rapportage van Van Mierlo neer.¹⁴

Personeel

Asbest

Eind maart wees het ministerie van Defensie het merendeel van de claims van oud-militairen die in de krijgsmacht besmet zijn met asbest van de hand. Volgens het ministerie waren de meeste vorderingen verjaard.¹⁵ De kamerfracties reageerden verbolgen op dit besluit. Allereerst eisten zij op

de hoogte te worden gebracht van het asbestprobleem in de krijgsmacht. Dit nadat militaire vakbonden te hoge asbestconcentraties vaststelden op marineschepen. Maar vooral moest de minister inlichtingen geven over het asbestgebruik in het voormalig complex de Cannerberg bij Maastricht. In de Cannerberg was van 1960 tot 1992 een NAVO-commandocentrum gevestigd. In de periode tussen 1967 en 1970 werd blauw asbest als brandwerend materiaal op leidingen gespoten. In een door het Comité Asbestslachtoffers boven water gehaald rapport van TNO uit 1991 was sprake van "een verhoogd risico bij werknemers voor blootstelling aan asbestvezels". Ook bleek dat van de zijde van NAVO-bondgenoten al in de jaren tachtig was gewezen op de risico's. Ten slotte hadden de fracties moeite met de extreem-formele behandeling van de schadeclaims. De officiële aansprakelijkheidstermijn is weliswaar dertig jaar, maar ziekte door asbest openbaart zich pas twintig tot veertig jaar na de besmetting.¹⁶

Op 23 april gaf staatssecretaris Gmelich Meijling in een brief aan de Kamer toe dat het personeel in de Cannerberg een verhoogd risico had gelopen. Zodra zich bij Nederlands defensiepersoneel dat daar had gewerkt onverhoopt een typisch aan asbest gerelateerde aandoening mocht openbaren, zou Defensie hiervoor de aansprakelijkheid erkennen.¹⁷ Toch bleef het departement zich beroepen op de verjaringstermijn van dertig jaar en wees het de oude claims nog steeds van de hand.¹⁸ Zware druk vanuit de fracties bracht de staatssecretaris op andere gedachten. Eind mei zegde hij de Kamer in een brief toe de verjaringstermijn naast zich neer te zullen leggen.¹⁹ Intussen tekende zich in de Kamer een meerderheid (PvdA, CDA, GroenLinks en SP) af voor een parlementair onderzoek naar het falen van Defensie maatregelen te nemen bij de asbestvervuiling in de Cannerberg. Op 28 mei deed Gmelich Meijling in de Tweede Kamer daarom een nieuwe concessie. Hij aanvaardde alle aansprakelijkheid voor "jarenlang nalatig en verwijtbaar optreden". Schadeclaims die eerder waren afgewezen zouden een nieuwe kans krijgen. De staatssecretaris toonde zich evenwel niet bereid te zoeken naar verantwoordelijken die de asbestrisico's te lang hebben onderschat. Hij meende dat zijn departement na alle rapporten niet strenger was opgetreden omdat "men misschien wat in slaap was gesust" aangezien de asbestconcentraties onder de toen geldende normen bleven. De verschillende fracties loofden het feit dat de staatssecretaris de aansprakelijkheid op zich nam.²⁰ Toch besloten zij eind juni een commissie, onder voorzitterschap van Hoekema (D66), in te stellen die de asbestaffaire in de Cannerberg moet onderzoeken. Het rapport wordt dit najaar verwacht.

Hercules-ramp

In april verscheen het eindrapport van de Raad van advies inzake luchtvaartongevallen bij Defensie over de ramp met het Hercules-transportvliegtuig op Eindhoven-Airport in juli 1996.²¹ Hierbij verloren 34 mensen het leven. Uit het rapport — en uit zeven andere onderzoeksrapporten — bleek dat meer mensen de ramp zouden hebben overleefd als de hulpverlening sneller op gang was gekomen. De verschillende rapporten konden deze vertraging niet eenduidig verklaren. Was er alleen sprake geweest van slechte coördinatie tussen de hulpverlenende instanties ter plaatse of was er structureel iets fout in de leiding van de luchtmacht? De meeste fracties in de Tweede Kamer waren niet tevreden over de rapportage. In mei stelden zij enkele tientallen vragen over de toedracht van de ramp.²² De PvdA-fractie liet zelfs weten een parlementair onderzoek naar de ramp te overwegen indien Voorhoeve deze vragen niet naar tevredenheid zou beantwoorden.²³ Op 10 en 11 juni werden de antwoorden van de minister behandeld in de Tweede Kamer. De woordvoerder van de PvdA, Zijlstra, leverde weliswaar harde kritiek aan het adres van de Haagse luchtmachtstaf, maar hij sloot zich aan het eind van het debat aan bij D66, VVD en CDA die sterke twijfels hadden of nog een onderzoek wel zou leiden tot de gewenste duidelijkheid. Gevreesd werd ook dat de publiciteit rond zo'n onderzoek de nabestaanden te veel zou belasten. Alleen GroenLinks meende nog dat de Kamer nieuwe feiten boven tafel kon halen. Het plan voor een parlementair onderzoek was daarmee van de baan.²⁴

Werving nieuw personeel

Bij de werving van nieuw personeel ondervindt de Nederlandse krijgsmacht steeds meer concurrentie van de rest van de arbeidsmarkt. In 1996 kon ongeveer tien procent van de vacatures niet worden vervuld. Bij de marine kon slechts 79 procent van de vacatures voor beroepsmilitairen voor onbepaalde tijd worden opgevuld.

De marine in het bijzonder, maar ook de andere krijgsmachtdelen kampen met een toenemend tekort aan gekwalificeerd technisch personeel. De verantwoordelijke staatssecretaris spreekt in dit verband van een "structureel probleem". De vooruitzichten voor 1997 zijn wat dat betreft ook niet rooskleurig. Weliswaar zal het aantal vacatures dit jaar minder groot zijn dan in voorgaande jaren (circa 6.500 tegenover ongeveer 8.740 in 1996), maar de krijgsmacht zal zich de nodige inspanningen moeten getroosten om voldoende jongeren te kunnen aantrekken. Niet alleen is vanwege de economische opleving de concurrentie elders op de arbeidsmarkt groter, ook zal in 1997 voor het eerst geen beroep meer kunnen worden gedaan op dienstplichtigen die doorstromen naar een BBT-con-

tract.²⁵

De werving voor de Luchtmobiele Brigade blijft eveneens achter bij de verwachtingen respectievelijk behoefte. In de eerste helft van 1997 kon niet meer dan 75 procent van het voorziene aantal rekruten worden aangesteld. Was in voorgaande jaren het aantal aanmeldingen in de tweede helft van het jaar (schoolverlaters) voldoende om de tijdelijke terugval te compenseren, voor 1997 wordt wat dat betreft ook geen oplossing verwacht. Het aantal belangstellenden voor militaire functies loopt niet noemenswaardig terug, het aantal sollicitanten daarentegen neemt wel aanzienlijk af.²⁶ Om die reden zal de wervingscampagne worden geïntensifieerd: meer advertenties en spotjes op de televisie. Wellicht dat de 'realistische' soap-serie *Combat*, met de Landmacht als co-producent en (voormalige) GTST-sterren als publiekstrekkingen, de nodige jongeren in aanraking zal brengen met 'de dagelijkse gang van zaken in het hedendaagse leger' en hen warm zal maken voor een carrière in het legergroen.

Adviesraad Internationale Vraagstukken

In het kader van de herziening van het adviesstelsel van de Rijksoverheid — bedoeld als een vermindering van het aantal adviesraden — zijn de drie bestaande adviesorganen op het buitenlandspolitieke vlak (Adviesraad Vrede en Veiligheid, Adviescommissie Mensenrechten en Buitenlands Beleid, en de Nationale Adviesraad Ontwikkelingssamenwerking) opgeheven. Zij zijn opgegaan in de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Als voorzitter van deze nieuw gevormde Adviesraad is voormalig premier Lubbers benoemd. Tegelijkertijd zijn onder deze Adviesraad vier permanente commissies ondergebracht: commissies inzake Europese integratie, mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking, en vrede en veiligheid. Als voorzitter van de Commissie Vrede en Veiligheid is oud-minister van Defensie Ter Beek benoemd. Men kan zich afvragen of hier inderdaad van een "herziening van het adviesstelsel" sprake is: van drie adviesraden naar vier adviescommissies onder een overkoepelende adviesraad.

Al voor de formele installatie van de nieuwe Adviesraad Internationale Vraagstukken zijn door bewindslieden vier adviesaanvragen voorgelegd. De commissie Vrede en Veiligheid is verzocht een advies uitbrengen inzake de toekomst van de conventionele wapenbeheersing.²⁷

Noten

1. Tweede Kamer 1996-1997, Aangangsel 1220, Antwoord van de minister van Defensie op vragen van Hoekema (D66) en Valk (PvdA) over de uitspraken van luitenant L. van Duin, 20 mei 1997; Tweede Kamer 1996-1997, Aangangsel 1320, Antwoord van de minister van Defensie op vragen van Hoekema (D66) en Valk (PvdA) over de uitspraken van luitenant L. van Duijn, 3 juni 1997.
2. Tweede Kamer 1996-1997, 22 181, nr. 186, De situatie in voormalig Joegoslavië, Brief van de minister van Defensie, 11 juli 1997.
3. Den Haag wil vredesmacht langer in Bosnië houden, *Trouw*, 31 mei 1997.
4. Tweede Kamer 1996-1997, 25 243, nr. 4, De uitbreiding van de NAVO en de stabiliteit in Europa, Brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie, 24 juni 1997.
5. E. Nysingh, PvdA-fractie staat alleen in debat NAVO, *de Volkskrant*, 26 juni 1997.
6. Tweede Kamer 1996-1997, 25 000 x, nr. 91, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 24 juni 1997.
7. Tweede Kamer 1995-1996, 23 707, nr. 7, Partiële herziening van het Structuurschema Militaire Terreinen. De uitplaatsing van het oefenterrein voor de luchtmobiele brigade naar Oost-Groningen, motie van Van den Doel (VVD) en Middel (PvdA), 16 oktober 1995.
8. Luchtmobiele brigade blijft oefenen op Edese heide. VVD: Groningen niet uit beeld, *Drentsche Courant*, 5 juli 1997.
9. Tweede Kamer 1996-1997, 25 000 x, nr. 88, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 18 juni 1997.
10. Tweede Kamer 1996-1997, 25 000 x, nr. 86, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 18 juni 1997.
11. Tweede Kamer 1996-1997, 22 054, nr. 26, Wapenexportbeleid, Brief van de minister van Buitenlandse Zaken, 22 mei 1997.
12. Zie: Nederland leverde Taiwan in 1996 voor 20 miljoen militair materieel, *de Volkskrant*, 6 juni 1997; K. Colijn en P. Rusman, Meer inzicht? De eerste zestien, *Vrij Nederland*, 5 juli 1997.
13. Tweede Kamer 1996-1997, Aangangsel 1356, Antwoord van de minister van Buitenlandse Zaken op vragen van Van Traa en Apostolou (beiden PvdA) over mogelijke uitvoer van militaire goederen naar China, 9 juni 1997.
14. Tweede Kamer eist meer zicht op wapenexportbeleid, *de Volkskrant*, 27 juni 1997.
15. B. Huisjes, Defensie wijst veel claims af, *Algemeen Dagblad*, 21 maart 1997.
16. B. Huisjes, Kamer eist asbest-dossier Defensie, *Algemeen Dagblad*, 22 maart 1997.
17. Tweede Kamer 1996-1997, 25 323, nr. 1, Asbestproblematiek Cannerberg, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 23 april 1997.
18. Defensie wijst oude asbestclaims af. Verjaringstermijn van dertig jaar, *NRC Handelsblad*, 3 mei 1997.
19. Tweede Kamer 1996-1997, 25 323, nr. 3, Asbestproblematiek Cannerberg, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 26 mei 1997.
20. *Ibidem*, nr. 5, Verslag van een Algemeen overleg
21. Tweede Kamer 1996-1997, 24 814, nr. 6, Vliegkamp Eindhoven, Brief van de minister van Binnenlandse Zaken, 17 april 1997.
22. *Ibidem*, nr. 7, Lijst van vragen en antwoorden.
23. Wellicht onderzoek vliegkamp door Kamer, *NRC Handelsblad*, 20 mei 1997.
24. Handelingen Tweede Kamer 1996-1997, pp. 6220-6234 en 6267-6313.

25. Tweede Kamer 1996-1997, 25 000 x, nr. 80, Brief van de staatssecretaris van Defensie, 6 mei 1997.
26. *Ibid.*, zie ook: Tweede Kamer 1996-1997, Aanhangsel 1493, Antwoord van de staatssecretaris van Defensie op vragen van Van den Doel en Van Hoof (beiden vvd) over wervingsresultaten bij marine en landmacht, 30 juni 1997; Animo voor luchtmobiele brigade taant, *NRC Handelsblad*, 28 juni 1997.
27. Zie: Persmap Adviesraad Internationale Vraagstukken, 10 juli 1997.